

K NAŠEMU PRAVOREČJU

Precej pišejo o slovenščini, napadajo germanizme in hrvatizme, potejujejo se že za neki pogovorni jezik, ki naj bi vsaj deloma priznaval tudi moderno vokalno redukcijo, sem in tja spregovori kdo tudi o kakem pravorečnem vprašanju; skoraj popolnoma vnemar pa so pustili eno najbolj zapletenih vprašanj v našem pravorečju, to je mesto besednega naglasa. Površen poznavalec našega jezika bo menil, da je to vse urejeno, da je treba le pogledati v pravopis (SP) ali slovnico in stvar je opravljena. In res, če bo kdo pogledal v SP ali v slovnico, bo zanj verjetno stvar opravljena, teže bo, če bo pogledal v oboje, kajti večkrat bo našel različne poudarke. Seveda tega nihče ne dela in tudi ne moremo od slovenskega izobraženca, recimo celo od slavista, zahtevati, da bo besede vedno pravilno naglaševal; to toliko teže, ker je vprašanje, če je tisto, kar najdemo v SP, res vedno pravilno, kajti že ob površnem pregledu SP lahko opazimo precej nedoslednosti, tako da knjižno naglaševanje težko spravimo v kako razmerje z narečnim izgovorom ali z zgodovinskim razvojem.

Slovnica ima pač zaradi drugačnega obravnavanja bolj sistematično urejen naglas, medtem ko so v SP, ki je urejen po abecednem redu, posamezni poudarki pri primerih istega tipa bolj različni, gotovo odvisni tudi od trenutnega občutja sestavljavcev. Na srečo je v SP toliko dvojnosti, da vsaj »uradnih« pravorečnih napak ne moremo mnogo zagrešiti.

Napaka SP pa ni v tem, da priznava preveč dvojnosti, ampak kvečjemu v tem, da jih priznava še premalo; predvsem pa v tem, da mnogokrat ne priznava pravilnega, zgodovinsko upravičenega poudarka, ki je med ljudstvom ne samo še živ, ampak sploh navaden. Vzemimo za primer besedo *zibel*. SP in Slovnica 1956 dovoljmeta v vseh oblikah poudarek le na prvem zlogu, a vendar je zgodovinsko vsaj toliko kot *zibel zíbeli* upravičen tudi poudarek *zíbel zíbéli* in tako naglaševanje poznam ne le iz znane Stritarjeve pesmi, ampak tudi iz današnjih narečij. Take stvari bi morale biti dovoljene. V primerih pa, ko je zgodovinsko upravičeni poudarek v jeziku že izginil in je zmagal analogični poudarek, je potem seveda postal za praktični jezik ta pravilen.

Druga velika napaka SP je, da ne loči boljših in slabših poudarkov, ampak meče v en koš lepe in pravilne s takimi, ki sploh niso priporočljivi. Treba bi bilo postaviti pravilnejše poudarke na prvo mesto. V SP pa je na prvem mestu navadno oblika z nepremičnim poudarkom — vendar ne dosledno. Taka razvrstitev povzroča zmedo zlasti pri pridevnikih. Če beremo v SP *mládo* in *mladó* ter *stáro* in *staró*, kako more kdo vedeti, da bi bilo treba v lepi slovenščini naglaševati *mladó*, a da tudi *mládo* ni posebno slabo, ter *stáro*, a da *staró* ni lepo, pa čeprav je dal svoj blagoslov SP. Še več, v SP piše takole *stár stára -o* in *-ó -í -é* ter *mlád -a -o* in *-ó*. Ali bi bilo čudno, če bi kdo sklepal, da je *stari* lepo, ne pa *mladi*? In vendar je prav obratno res. Dalje beremo v SP: *rád ráda -o* in *-ó -í -é* in *rádi -e*. Zgodovinsko edino upravičeno in narečno pa tudi

v pogovornem jeziku običajno *rádi* je prišlo na drugo mesto — pa čeprav so drugod primeri s korenskim poudarkom navadno na prvem mestu. Ali je potem čudno, če se je v ljubljanskem radiu vgnezdil tisti nemo-goči *radí*, ki ljudem postaja že simbol za smešno »hiperpravilno« izgo-varjavo. Menim, da bi nova izdaja SP ne smela imeti več te zmešnjave. Postaviti je treba boljše obliko na prvo mesto, slabšo na drugo, nepri-poročljivo, ki pa jo vendar še dopuščamo, morda v oklepaj, n. pr.: *mlád -a -ó in -o -í in -i ter stár stára -o (-ó) -i (-í)* itd. Enako seveda tudi drugod, ne le pri pridevniki, n. pr.: *stárosten (starósten)* itd., medtem ko ima SP *starósten* in *stárosten*. Ne mislim, da bi bilo to delo lahko, toda, če naj imajo akcenti v SP kak smisel, je brez dvoma potrebno.

Preobširno bi bilo, če bi hotel tu govoriti o vseh glavnih proble-mih našega pravorečja, zato bom omenil le še nekatere.

Pri ženskih samostalnikih na *-a* jezik opušča premični poudarek. S tem se je pač treba sprijazniti, zato je edino prav, da je dovoljeno *vóde* in *vodé*, saj je v pogovornem jeziku *vóde* celo običajno; toda če ima SP celo *bráne* in *brané* (rodilnik edn.), je nesmiselno, da nima tudi *tožbé* (rod. edn.), ampak samo *tôžbe*.

Predlog čisto (včasih) potegne premični naglas k sebi. Take so vsaj definicije v slovnici. V resnici ga danes navadno pritegne v adverbialni rabi, n. pr.: *na róke mu je padlo* (kam?), *na róke dela* (kako?), *na roké pazi* (na kaj?), *v óči mu je padlo* (kam?), *na óči je treba paziti* (na kaj?), *za láse ga je privlekel* (kako?), *glavnik za lasé* (za kaj?) itd. Toda v SP beremo poleg pravilnih primerov, kot *za róke se voditi*, *na glávo dati* in premalo opisanih kot *na róko* (ker bi se reklo *na rokó pazi*), tudi take kot *iz gláve znati*, kjer poudarek ne bi smel biti zaznamovan, ker v tem primeru predlog ne potegne naglasa k sebi (zaradi rastoče intonacije) in je zaradi sklanjatve *gláva -e* in *-é* prav tako pravilno tudi *iz glavé znati*.

Medtem ko se pri ženskih samostalnikih na *-a* premični poudarek izgublja, pa se pri ženskih samostalnikih na soglasnik (*i*-jevska sklanja) dobro drži in celo prodira v padajoče intonirane dvozložnice. Sestavljavci SP in Slovnice 1956 so bili pri dvozložnih *i*-jevskih samostalnikih kot: *pomoč*, *oblast*, *kokoš*, *žival* itd. zelo popustljivi. V Slovnici celo govorijo, da imajo ti samostalniki še premični naglas, a da se čedalje bolj kaže nagnjenje k ustalitvi poudarka. Toda končni naglas je pri teh samostal-niki upravičen le v roditelju množine (za rođ. edn. in mestn. mn. ni jasno). Če pa danes nekateri naglašajo v roditelju ednine (isto velja za im. in tož. mn.) *pomoči* (in v SP je ta oblika na prvem mestu), je to samo mlado analogično po *móč moči* (Trubar, Dalmatin pišeta *pomuzhi*, Krelj *pomuchi*, kar jasno kaže na *pómóči*). Tudi *kokoši* (rod. edn.; im., tož. mn.) je mlado, nastalo analogično po razmerju *reči* (za roditelju edn. in im., tož. mn. — s padajočo intonacijo) proti *reči* (za rod. mn. — z rastočo intonacijo) k pogostno rabljenemu roditelju množine *kokoši*. Ker je oblika nepravilna, a obenem še v sedanjem jeziku redka in občutena kot arhaizem, je ne kaže umetno gojiti. Drugače je z *živalí*. Mislim, da ta oblika prodira zato, ker je po moderni vokalni redukciji *žival* prešlo v *žvál*, s tem postalo enozložno in sovpadlo z *reč*. Kdor *živali* poudarja na koncu, navadno izgovarja to dvozložno *žvalí*. Če ne priznamo moderne vokalne redukcije, mislim, da tudi naglaševanja *živali* ni treba priporo-

čati, čeprav ga lahko dovolimo. Kakšen je naglas pri besedi *kokoš* v mestniku (in dajalniku) ednine, nikjer jasno ne izvemo. Zgodovinsko bi bilo sicer upravičeno *kokôši*, toda v večzložnih samostalnikih je v slovenščini splošna tendenca k posplošitvi enega naglasa (prim. *toplôta -e* iz imenov. proti *dobrôta -e* iz tožilnika), zato je tudi z razvojnega stališča *pri kokôši* dobro; ker se tako tudi govori, bi bilo za knjižno slovenščino edino pravilno. Tudi v SP gotovo ni mišljeno poudarjanje *kokôši*, saj celo prav tako upravičena in v narečjih (n. pr. notranjskem) živa oblika *jesêni* ni dovoljena. Bolj dvomljivo je, kako naglaševati *k pomoči*, kjer se zgodovinsko upravičeno *k pomôči* ohranja ali, bolje rečeno, na novo vzpostavlja po osnovnem samostalniku. Vendar je ta sestava toliko zlita, da se mi zdi iz istih vzrokov kot *pri kokôši* tudi *k pomoči* dobro in razvojno utemeljeno ter bi to raje uporabljal. V narečjih bi se namreč dobilo oboje, a pogosteje *k pomôči*, kar je tudi v starih tekstih navadnejše. Najteže pa je v primerih, kjer je sestava še močno občutena, kot *premoč*, *nemoč*. SP dovoljuje le *v premôči*, *v nemôči*, toda v roditelju le *premoči* in le *nemôči*. Vsaj *premôči* bi bilo treba še dovoliti pa tudi *nemoči*, v mestniku pa bi lahko ostal samo *ô*, ker se v teh primerih sestave še tako močno zavedamo, da večkrat poudarjamo celo v *nêmôči*.

Pri dolgo (padajoče) poudarjenih enozložnih moških samostalnikih zmaguje nepremični poudarek, vendar bi pri nekaterih bilo dobro še dovoliti upravičene in narečno žive oblike, kot n. pr. *črvá*, medtem ko se mi zdi, da so šli pri naglasu *črví* sestavljalci SP predalet v narečni izgovor, saj knjižna slovenščina končnice *-í* v imenovalniku množine moškega spola ni prevzela. Oglejmo si v SP še primer *dôl dôla v dôlu* in *dôlu*. Zakaj je *o* v imenovalniku kratek, ne vem. Zaradi *l* menda ne, saj je v SP *sól* ne *sòl*; če bi pa primer postavili v drug akcentski tip, bi v mestniku ne mogli imeti širokega *o*. Prav bi bilo *dól -a* in *-á*, slišijo pa se tudi drugačne oblike. Upravičen je premični naglas in nanj kažejo tudi nekatera narečja (prim. še v pesmi: *Čez tri goré, čez tri dolé*).

Še nekaj o glagolskem akcentu. Tu bi omenil le premični poudarek pri IV. in V. vrsti, ki je zelo zapleten. Če pogledamo v SP, najdemo v njem naslednje oblike: *kupíti kupíla*, *slúžiti* in *služíti služíla*, *lúpiti lupíla*, *pisáti* in *pisati pisála*, *lizati* in *lizála*. Prav tako tudi Slovnica 1956 dovoljuje le *lizati* pa *pisati* in *pisáti*. Na toliko dvojnosti smo vajeni, da se zdi taka strogost pri določanju naglasa v IV. in V. glagolski vrsti povsem nerazumljiva, nerazumljiva tem bolj, ker ni dovolj upravičena. Vsi ti glagoli so namreč imeli v nedoločniku naglas na vrstni sponi. V narečjih s kratkim nedoločnikom je preskočil za zlog nazaj: *kúpit*, *lúpit*, *pisat*, *lizat*, v narečjih z dolgim nedoločnikom, ki ga zahtevamo tudi za knjižno slovenščino, pa praviloma ostane na prejšnjem mestu. Toda ponekod so pričeli v nedoločnik prevzemati sedanjski poudarek. To posplošenje pa se je laže izvršilo tam, kjer je bil ob glagolu samostalnik iz istega korena z naglasom na osnovi (n. pr. *brús* — *brústiti*) in pa tudi tedaj, kadar korenskega vokala ni zajela moderna vokalna redukcija. V V. glagolski vrsti pa so bili iz glasoslovnih razlogov ponovno vneseni nereducirani vokali (narečno je *lizát*, ne **lózát* — prim. Slavistična revija VIII 225 sl.), zato je v tej vrsti laže prišlo v nekaterih govorih do popolnega posplošenja naglasa na osnovi kot pa pri IV. vrsti. Zato tudi v V.

vrsti ni nobenega primera, da bi ne bil dovoljen poudarek na osnovi, v večini primerov je celo obvezen. Ker moderne vokalne redukcije za knjižni jezik ne priznamo, je nepravilno uzakoniti le tiste naglase, ki jih je povzročila; zlasti ker se to ni zgodilo povsod tam, kjer imajo dolgi nedoločnik, saj Prešeren še piše *tace lizát'* in tak naglas poznam tudi iz več današnjih gorenjskih govorov. Treba je dovoliti *lizati* in *lizáti*, to tem bolj, ker se je danes — pri ljudeh, ki govore kratki nedoločnik — že razvil nekak občutek, da imajo tisti glagoli, pri katerih je naglas na vrstni sponi v opisnem deležniku ženskega spola, naglas na vrstni sponi tudi v dolgem nedoločniku. Tudi za naglas v IV. vrsti zasledimo v glavnem iste vzroke. Ker je *kupiti* prešlo v *kəpít*, *hpít*, je dovoljeno le *kupiti*. Ker pa je *služiti* narečno prešlo v *sluðžitə in nato *sužit* (z na novo nastalim vokalom *u* iz *uo*) ter *súžət* (z mlajšim knjižnim *l* lahko tudi *slúžət*), je dovoljeno *slúžiti* in *služíti*. Torej je pri določanju naglasa imelo posredno vlogo švapanje. Enako je z *lupiti*, a tu je edino dovoljenemu naglasu *lúpiti* pomagal še samostalnik *olúpek* itd. (Nekaj primerov z le končnim naglasom se sicer ne dá razložiti tako, vendar nam postanejo tudi ti razumljivi, ko vidimo, da gre ali za knjižne besede kot *(za)hvalíti* ali za vpliv sorodnih samostalnikov kot *stopíti* po *stopínja*.) Tudi tu bi bilo treba vsaj k *lúpiti* dovoliti tudi *lupiti*, jaz pa bi dovolil tudi *kúpiti*. Za večino Slovencev ni *kúpiti* nič teže izgovoriti kot *lúpiti* in *lizáti* nič teže kot *kupíti*.

Niso pa težave z naglasom samo v oblikoslovju. Že na začetku sem omenil *zibel*. Še večje težave pa nastanejo pri samostalnikih, ki so v mlajšem času narejeni z raznimi priponami. Vzemimo le en primer. SP dovoljuje le *kolésar*. Tak poudarek je pač iz Pleteršnika, kajti narečno je precej redek. Toda ko je Pleteršnikov slovar izšel, so kolesarje komaj spoznali, zato se na njegov naglas ne moremo preveč ozirati. Za moj občutek ni *kolésar* tisti, ki vozi kolo, ampak tisti, ki dela kolesa. V tem pomenu pozna besedo tudi Vodnik in le v tem pomenu bi se dal tak naglas zagovarjati. Treba bo dovoliti *kolésár*, ki ga tudi razvojno lahko zagovarjamo, kajti če bi bil bicikel star tisoč let, sem prepričan, da bi danes imeli *kolésárje* in ne *kolésarje*, *kolésarja* pa bi bilo najboljše omejiti le na njegov pravi pomen.

Mislím, da se iz teh nekaj pripomb vidi, da slovensko pravorečje tudi za sedanjo razvojno stopnjo slovenščine še ni dokončno izdelano, ampak da bo za to potrebnega še dosti dela. Pri tem se bo treba ozirati na zgodovinsko upravičenost, bolj upoštevati take analogije, ki so v skladu s splošno razvojno usmerjenostjo slovenščine, kot pa take, ki so nastale po naključju, predvsem pa se bo treba opirati na živi narečni izgovor. V skladu z vsem tem bo treba določiti meje, v okviru katerih se izgovor knjižnega jezika lahko giblje, da bo pri tem iz njega izločeno vse, kar je preveč narečnega (pa čeprav ljubljanskega), da pa bo v njem ostalo vse, kar ga bo delalo živega, kulturnega in splošno slovenskega. Vsakdo se bo potem seveda držal bolj tiste meje, ki bo bližja njegovemu narečju. Ločitev med boljšimi in slabšimi naglasi pa bi prišla prav predvsem tistim, ki naj bi imeli najbolj vzorno izreko. Brez dvoma spada sem v prvi vrsti radio, ki ima že zdaj poleg šole največji vpliv pri oblikovanju naše izreke, in ta vpliv bo le še naraščal.